

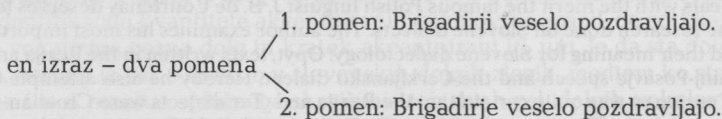
TEŽAVE UPOVEDOVALNE TEORIJE IN SMERI NJENEGA RAZVOJA

Ali je v slovenistiki uveljavljena upovedovalna teorija razlagalno uspešna in teoretično skladna, ali pa je mogoče zaznati premalo pojasnjena mesta, ki po eni strani razkrivajo teoretične primanjkljaje, po drugi pa povzročajo težave pri uporabi teorije na jezikovnih dejstvih, pri pomenski in slogovni razlagi besedil. Teoretično skladnost in razlagalno uspešnost upovedovalne teorije bom skušala ovrednotiti tako, da bom model preverjala ob jezikovnih dejstvih, povedih ali besedilih. Sklicevala pa se bom tudi na že opravljeno raziskavo M. Pirnat (1983).

Začetki pomenskega opisa (Chomsky, Fillmore)

Pomenska skladnja ima dolgo, vsaj tridesetletno zgodovino in buren razvoj. Zakaj je sploh potrebna? Pomenoslovna obravnava jezikovnih pojavov bi bila povsem odveč, če bi se pomenska in površinska (izrazna) sestava povedi ujemali, če bi vsebinske podatke zvedeli kot neposreden odgovor na vprašanja, kot so npr. kdo je storil dejanje, katero dejanje je storil, kdaj, kje in kako. Toda tisti hip, ko jezikoslovje jezikovne površine na vsebinsko pomembna vprašanja ne zmore odgovoriti uspešno, se pokaže, da je taka teorija s stališča rabe nezadostna, in prisiljeno je upoštevati novo, pomensko razsežnost jezikovne pojavnosti.

Nezadostnost površinskih obravnav in novo pomensko razsežnost je Chomsky dokazal s pomensko dvoumnimi povedmi. Povedi *Pozdravljanje naših brigadirjev* je veselo pomensko ne znamo razložiti, čeprav poznamo zajeto besedje in obvladamo skladenjsko razčlenbo na stavčne člene: *Kaj se pripoveduje? Je veselo. Kaj je veselo? Pozdravljanje naših brigadirjev*. Razčlenba površinske sestave ne odgovori na najpomembnejše vprašanje: kdo je vršilec dejanja, kdo je tisti, ki pozdravlja? Opraviti imamo z razmerjem.

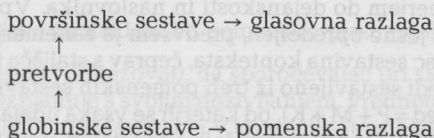


Ob površinski, izrazni sestavi se razkrije nova, pomenska sestava. Površinski izraz in pomen se ne prekrivata. Prav nasprotno, izraz je sredstvo pomenskega zamegljevanja, ne vselej in ne nujno, a možnost obstaja in mogoče jo je uporabiti. Kako in čemu? Jezikoslovje si postavi novo, revolucionarno nalogo: opisati želi pravila, ki prevajajo pomen v izraz.

Toda kaj je sploh pomen? Ali je to referenca, predmetni pomen, ali le miselna predstava, pojem o dejanskosti? Eno in drugo. Če bi v našem primeru želeli zvedeti, katera od možnih pomenskih razlag je resnična, potem bi morali zvedeti za potek dogodka v dejanskosti. Zanimal nas bi predmetni pomen (referenca). Če nas to ne zanima ali tega ne moremo preveriti, sta mogoči dve predstavi o poteku dogodka, dve pomenski razlagi. Pomen ima torej dve razsežnosti, eno sidrišče ima v zunanjem svetu, dejanskosti, drugo v notranjem, duševnem svetu, sredstvih in pojmihi o dejanskosti. Že sedaj izrabljam priložnost in balca opozarjam, da bom to misel kasneje razvila in uporabila pri razlagi propozicije.

Pomenoslovje nas torej uvaja v svet resnice, dejanskega in mogočega. Ko soočamo izraz s pomenom, si lahko postavimo drugo pomembno vprašanje: Čemu se je v našem primeru sporočevalec izrazil dvoumno? Ali je to napravil hote ali nehote? Če je ravnal nehote, je kršil načelo razumljivosti, če je ravnal hote, je zavestno prikril neko dejstvo. V našem primeru to sicer ni tako očitno, toda lahko bi našli primere zavestnega prikrivanja dejanskih razmerij. Ta razprava ima seveda druge namene, zato le opozarjam na družbene razsežnosti pomenoslovja: s tem ko pojasnjuje razmerja med izrazom in pomenom, pojasnjuje tudi smisle in nesmisle, ki jih sejemo z besedami.

Opis poti od pomena k izrazu je zelo zapleten in tudi največji pisci so se pri modeliranju tega opisa motili. Chomsky je na začetku predlagal naslednji opis:



Globinske sestave ali bazične nize Chomsky opiše z enim samim frazno-strukturnim označevalcem, tudi skladenjskim drevesom (phrase-structure marker): $S \rightarrow NP + VP$. Iz njih je mogoče neposredno odčitati pomen. Njihov najneposrednejši izraz so t. i. jedrni (kernel) stavki: *Dežuje. Peter je jabolka. Mojca plete punčki kito* itn. Bralec lahko pritrdi, da stavki zares priključijo predstavo opisanega dejanja ali dogajanja, kar ne velja npr. za stavek *Izbira direktorjev mora potekati v skladu s samoupravnim sporazumom*. Kadar tvorimo zapletene stavke, kot je zadnji, na bazične nize uporabimo pretvorbe: vlagalno (embedding), povezovalno (conjoined), dopolnjevalno (complementation), strnjevalno (nominalization). Tako iz globinskih sestav oz. jedrnih stavkov izpeljemo zapletene površinske sestave, ki vsebujejo več kot en jedrni stavek. Ta model smo uporabili pri razlagi skladenjskega razvoja slovenskih otrok in se je njegova uporabnost dobro potrdila. Uporabljamo ga tudi pri pouku skladnje, tako da razlagamo tvorjenje in razumevanje pomensko zapletenih, strnjenih stavkov in stavčnih zvez (O. Kunst-Gnamuš, 1981 b).

Znano je, da je Fillmore ovrgel pravilnost prikazanega opisa s primerom *Ključ odpira vrata*. V tej povedi se površinska in pomenska sestava ujemata le navidez. Izkaže se pa, da je stavčni osebek, izražen z besedo *ključ*, kategorija površinske, ne pa tudi pomenske sestave. V globini si moramo namreč predstavljati vršilca dejanja, ki odklepa vrata – s ključem. Pomensko *ključ* ni vršilec, ampak orodje, s katerim vršilec odklepa vrata. Globinskih pomenskih sestav ni mogoče opisati s skladenjskim drevesom, frazno-strukturnim označevalcem tipa $S \rightarrow NP + VP$, ampak drugače. Fillmore predlaga opis s propozicijo P, hkrati pa k propoziciji doda še modalnost ali naklonskost M: $S \rightarrow P + M$.

Jedro stavčne propozicije je glagol, ki zahteva kot določilo več imenskih zvez; te so z glagolom v posebnih sklonih razmerjih. Fillmore opiše šest globinskih ali pomenskih sklonov. Ta seznam ni končan niti dokončen. Fillmore opiše pomenski okvir vrste glagolov, naklonskosti se ne posveti. Vanjo uvršča kategorije, kot so zanikanje, čas, način. To je tisto jezikoslovno ozadje, na katerega je mogoče smiselno opreti upovedovalno teorijo, uveljavljeno in uporabljeno na slovenskem jeziku. Podrobnejši pomenoslovni opis je predstavljen v raziskavi O. Kunst-Gnamuš (1981 a).

Upovedovalna teorija v slovenistiki

V slovenistiki je pomenski pristop, pri katerem skušamo opisati potek pretvarjanja pomena v izrazno podobo sporočila, uveljavljen v okviru upovedovalne teorije. Poimenoval in na besedilih slovenskega jezika uporabil jo je J. Toporišič (1976, 422–437). Definira jo

kot »potek, v katerem pomenska podstava dobi izrazno obliko«. Sledi še dosti ohlapna opredelitev propozicije in njenega razmerja do površinske sestave (s. 423), nato opis enajstih mogočih modifikacij propozicije. Morda je bila novost in nerazumevanje tega poglavja, nezmožnost praktične usmiselitve razlog, da dolgo ni doživelu zasluženega teoretičnega odmeva niti didaktične usmiselitve s stališča jezikovnega učenja v šoli.

Leta 1981 je izšlo delo Pomenska sestava povedi (O. Kunst-Gnamuš). V tem delu sem skušala pomensko teorijo povezati z nekaterimi prvini pragmatičnega referenčnega okvirja, predvsem z zunajjezikovno dejanskostjo in sporočevalcem. Pomensko podstavo, opisljivo s propozicijo, sem povezala s pojmom dejanskega stanja (dejanje, stanje, dogajanje), naklonskost oziroma naklonsko pomensko sestavino sem povezala s sporočevalcem ter njegovim razmerjem do dejanskosti in naslovnika. Vpeljala sem še pojem okoliščine (kontekst); ta ni jasno opredeljen, predvsem je zanemarjeno dejstvo, da je navsezadnje tudi sporočevalec sestavina konteksta, čeprav s stališča tvorjenja središčna. Po tej teoriji je sporočilo povedi sestavljeno iz treh pomenskih sestavin (propozicijske, naklonske in kontekstne, poved = P + M + K), od katerih se vsaka udejanja s posebnimi izraznimi sredstvi. V delu sem med drugim poskušala vzpostaviti povezavo s svetovnim jezikoslovjem in uveljavljenim izrazjem, predvsem pa opraviti take didaktične izpeljave, ki bi omogočile in pospešile uveljavljanje upovedovalne teorije v šoli, posebej v osnovni. Nekatere prvine smo uveljavili v novem učnem načrtu za osnovno šolo (predvsem pojem glagolskih stavčnih vzorcev in pretvorbne operacije – pozajmljanje, posamostaljenje, v 5. razredu pa že tudi upovedovalne določitve). Videti je, da praksa še vedno ni zadosti pripravljena za sprejemanje in uveljavljanje novosti.

V Novi slovenski skladnji (1982) je J. Toporišič podal natančnejši opis propozicije (predstavi jo z besedami v osnovnih oblikah, medtem ko v slovnici 1976 v propozicijskem okviru srečamo obliko zaimka *mi*, ki je očitno že izraz upovedovalne določitve). Hkrati razširi naklonski opis na trinajst upovedovalnih določitev ali modifikacij. Ostaja zvest pomenskemu pristopu, razmerju izraz – pomen, in ne uveljavlja pragmatičnih referenčnih prvin (npr. pojmov zunajjezikovna dejanskost, sporočevalec).

M. Pirnat (1983) empirično preveri, ali je Toporišičeva upovedovalna teorija uporabna pri slogovnem vrednotenju besedila.

Empirična uporaba teoretičnega opisa se izkaže kot izjemno uporabna: vrednotenje sloga s stališča trinajstih upovedovalnih določitev (kolikostna, istovetnostna, hotenjska, možnostna, nikalna, pomembnostna, osebna, časovna, naklonska, gotovostna, jakostna, kvantitetna, identifikacijska, voluntativna, potencialna, negacijska, pomembnostna ali hierarhizacijska, personalna, temporalna, modalna, certitudinalna, intenzitetna) deluje. Omogoča, da dokažemo slogovne lastnosti »reističnega sloga«, idejne naravnosti pri povedovalca, katere temelj je predmetnost, v kateri človek ne zavzema središčnega položaja. »Ta ideja pravzaprav ni nikjer deklarativno izražena, vsebovana je prav v pripovednem načinu, torej zlasti v izbiri, razvrščanju in funkcioniranju jezikovnih sredstev« (s. 173).

Ali smo na tej stopnji že izrekli poslednjo besedo, ali je mogoče nakazati smeri nadaljnjega razvoja upovedovalne teorije?

Teorijo je bilo razmeroma lahko potrditi na tako homogenem besedilu, kot ga je izbrala M. Pirnat. Kljub temu so se že tu pojavile težave. Na vrsto težav je opozorila M. Pirnat. Kaj izbrati za enoto statistične razčlenbe, propozicijo, stavek ali celo poved? Avtorica nadalje ugotavlja, da ostajajo s stališča slogovne razčlenbe na podlagi upovedovalne teorije še druga odprta vprašanja, kot je npr. zgradba samostalniške zveze (delno je bila zajeta v okviru istovetnostne določitve), nepojasnjene so ostale zveze tipa *njeni zrkli brez kakršnega koli utripa z visoko napeto beločnico*, nadalje so ostali neovrednoteni skladenj-

ski vzorci, priredja ali podredja, vezalnost, nasprotje, posledica, pogoj, metonimija in metafora. Očitno je v izvržku upovedovalne teorije vrsta pomembnih pomenskih razmerij. To dejstvo odpira resne pomisleke, da upovedovalna teorija s trinajstimi upovedovalnimi določitvami ne izčrpa vseh, na propoziciji uporabljenih upovedovalnih določitev. Videti je, da zunaj opisa ostaja celo polje spoznavno in ustvarjalno motiviranih določitev, kot so strnitve, vzročno-posledične razlage, vezalna in ločna povezovanja propozicij, neskladja med pričakovanji in dejanskostjo (nasprotje), preslikava propozicijske sestave na novo predstavno sliko (metafora), zamenjava celote z delom (metonimija). Kako odpraviti obstoječe neskladje med upovedovalno teorijo in jezikovno dejanskostjo? Ali s širitvijo upovedovalnih določitev, naklonskih pomenskih sestavin, ali morda s členitvijo propozicijske pomenske sestavine?

Ali je mogoče propozicijsko in naklonsko pomensko plast sploh razmejiti?

a) Najbrž ni potrebno posebej dokazovati, da sporočevalec pri slehernem upovedovanju upovedovano vsebino zaznamuje s svojim doživljanjem, vrednotenjem in spoznavanjem. Bistvo pri razlagi besedila je vprašanje, kaj v sporočilu je »objektivno«, izraz dejanskih razmerij, kaj pa je izraz sporočevalčevega videnja, vrednotenja in spoznavanja. Da bi lahko razmejili ti dve plasti, vpeljemo pojem propozicije. Ta naj bi predstavila pomensko sestavo upovedovanega dejanskega stanja, preden ga je oplazil sporočevalčev pogled in njegovo doživljanje. Poved

(1) *Jasna je lepo dekle*

bi imela naslednji propozicijski opis:

P₁: obstajati, dekle;

P₂: imenovati se, dekle, Jasna;

P₃: biti, Jasna, lep.

Toda že pri tem propozicijskem opisu imamo neverjetne težave. Prva težava je sestava elementarne propozicije. Ali bi morda ne zadoščal naslednji propozicijski opis:

P: biti, Jasna, dekle, lep? Menim, da je pravilnejši prvi, kar pomeni, da je v upovedovalnem poteku prišlo do strnitve propozicijskih podatkov. Še večjo težavo pa pomeni propozicija P₃; postavlja se namreč vprašanje, ali je Jasnina lepota dejansko stanje ali pa le izraz sporočevalčevega videnja in vrednotenja. Ni zavreči znane modrosti, da imajo vsake oči svojega slikarja. To, kar je za Janeza lepo, je Juretu morda celo odvratno. To dejstvo nas sili k prvemu popravku propozicijskega opisa. Najmanj, kar moramo reči, je, da propozicija opisuje sestavo predstave o dogodkih (dejanjih, stanjih, dogajanjih) v zunanjem svetu in o dogodkih v sporočevalčevi duševnosti. Naj misel še jasneje ponazorim z naslednjim primerom:

(2) *Včeraj je močno deževalo. Bal sem se, da bo Sava prestopila bregove.*

Če umestimo načinovni opis *močno* v okvir naklonskosti in če spregledamo dejstvo, da je časovni pojem *včeraj* relativen in odvisen od trenutka upovedovanja, bi pomensko podstavo prvega stavka približno opisali s propozicijo P₁: deževati, včeraj.

Glede resničnosti te propozicije bi se lahko nekako dogovorili (če naj bo ena izmed lastnosti propozicijskega opisa lastnost, da je propoziciji mogoče pripisati resničnost ali neresničnost). Ni mogoče zanikati, da stavčna zveza *Bal sem se, da bo Sava prestopila bregove*, ne opisuje dejanskega stanja, ampak predstavo o možnem dogodku (prestopiti, Sava, bregove) in sporočevalčevem duševnem stanju oziroma razmerju do možnega dogodka (bati se, sporočevalec).

Opisani primeri omogočajo sklep, da je trditev, da propozicija opisuje sestavo dejanskih stanj (Kunst-Gnamuš, 1981) nesprejemljiva. Reči je treba kvečjemu, da opisuje predstave o dogodkih v dejanskosti (dejanjih, stanjih, dogajanjih) in pomenske sestave dogodkov,

ki se odvijajo v sporočevalčevi duševnosti (ti ne temeljijo nujno na neposrednih čutnih podatkih; so posledica preteklih dogodkov ali predstave možnih prihodnjih dogodkov). Videti je, da bi kazalo propozicijsko pomensko sestavino razčleniti na dve plasti, na propozicijsko pomensko plast, ki je izraz naše miselno in doživlajsko nepredelane predstave o sestavi dejanskih stanj v zunanjem svetu (P_d , d pomeni dejanskost) in na propozicijsko pomensko plast, ki opisuje sestavo v duševnosti odvijajočih se dejanj, stanj in dogajanj, je izraz naših miselnih in doživlajskih razmerij in pričakovanj (P_p , p pomeni pričakovanje). S tako razširjenim razumevanjem propozicijske pomenske plasti bi zajeli pomenske kategorije, kot so vzrok, pogoj, nasprotje, posledica, vezalnost, ločnost, tudi strnitve, torej pomenske kategorije, ki so ostale doslej zunaj upovedovalnega opisa. Naj v prid tega predloga navedem še naslednja primera:

(3) *Zaradi poneverb so zaprli direktorja J. S.*

Opisali bomo propozicijsko sestavino, naklonskost pa zanemarili:

P_{d1} : poneverjati, direktor;

P_{d2} : imenovati se, direktor, J. S.;

P_{d3} : zapreti, vršilec (?), direktor;

P_{p3} : vzrok, P_{d1} , P_{d3} ;

P_{p4} : strnitev P_{d1} , P_{d2} , P_{d3} .

(4) *Jana je verjela, da se bo mož vnil, a to se ni zgodilo.*

P_{p1} : verjeti, Jana, P_{d2} ;

P_{d2} : vrniti, se, mož $\leftarrow$ (zatrjevalna upovedovalna določitev);

P_{d3} : vrniti, se, mož $\leftarrow$ (negacijska upovedovalna določitev);

P_{p4} : nasprotje P_{d2} , P_{d3} .

Vpeljana propozicija P_p opisuje spoznavno motivirane razlage razmerij med propozicijami P_d (strnitve, nasprotja, vzročno-posledična razmerja). Priznati je treba, da se te operacije dotikajo sporočevalčevega naklonskega razmerja do dejanskosti; propozicijska pomenska plast, ki smo jo doslej vezali na pojem dejanska stanja, se tako preseljuje v sporočevalca, sporočevalec je udeležen tudi v pomenski plasti, ki smo jo imenovali propozicijska, spoznavna. To vidimo tudi ob našem primeru nasprotnega pomenskega razmerja, opisanega s P_{p4} : nasprotje, ki ga ta propozicija opisuje, je dejansko nasprotje med z a t r j e n o s t j o pričakovanega dogodka in z a n i k a n j e m njegovega udejanjenja; to pa so kategorije naklonskosti. Rešitev težave vidim v dveh smereh: ali razširiti opis propozicijske pomenske plasti ali razširiti opis naklonskih upovedovalnih določitev, zlasti še, ker je delitev človeka na spoznavno bitje in pragmatično bitje potreb, želja, hotenj, možnosti itn. nasilna? Preden podam svojo rešitev, ki bi bila uskladjena z obstoječim opisom, naj opozorim še na nadaljnje težave. Kako ravnati z glagoli, ki izražajo hotenjska, voljna, možnostna in druga razmerja do sveta, kako z glagoli rekanja in mišljenja: *bati se*, *trditi*, *verjeti*, *vedeti*, *zanikati*, *prostiti*, *zahtevati*, *pričakovati* itn. Ali z njimi izrazimo razna naklonska razmerja do propozicije in pripadajo naklonski pomenski sestavini, ali propozicijsko sestavino razširiti s t. i. stališčnimi propozicijami in jo tako ponovno preseliti iz dejanskosti v sporočevalca. Ali naj npr. glagol *bati se* v povedih

(5i) *Otrok se boji čarovnice*
in

(5ii) *Otrok se boji, da ga bo vzela čarovnica*

obravnavamo različno, ali gre za podoben propozicijski opis:

P: *bati se*, nosilec, izvir $\left\{ \begin{array}{l} \text{sam.} \\ \text{P} \end{array} \right.$

Podobno:

(6i) *Otrok verjame v čarovnice.*

(6ii) *Otrok verjame, da čarovnice obstajajo.*

(7i) *Otrok dvomi v čarovnice.*

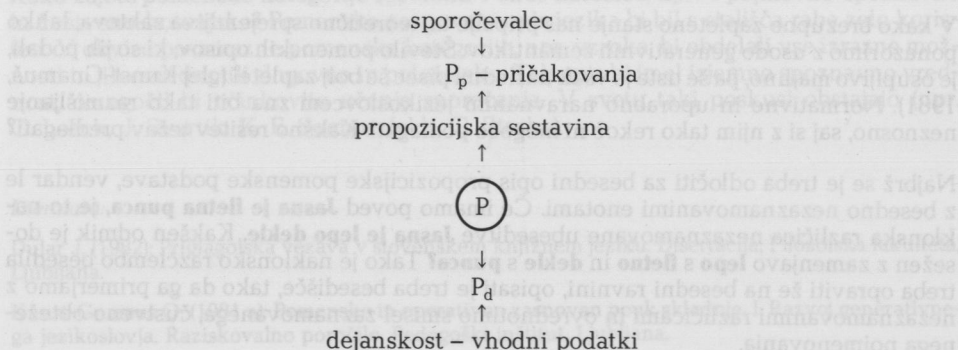
(7ii) *Otrok dvomi, da čarovnice obstajajo.*

Najbrž niso vsi stališčni glagoli vezljivi s samostalnikom in s propozicijo, nekateri so samo s P. To velja tudi za glagole rekanja. Za naše primere (i) pa je videti, da so strnitve primerov (ii). Vprašanje bi kazalo preučiti natančno.

Dve plasti propozicijske sestavine

Da je upovedovalna teorija nepopolna, bi še posebej izrazito pokazala njena uporaba na znanstvenih besedilih. Ta so namreč zasičena s pomenskimi kategorijami, kot so vzrok, posledica, pogoj, nasprotje, enakovrednost, podrednost, vezalnost, ločnost. To pa so kategorije, ki jih obstoječi model ne pokrije.

Za znanstvena prizadevanja preteklosti je značilno naslednje razumevanje razmerja med raziskovalcem in raziskovalnim predmetom: raziskovalec je objektivni opazovalec in razčlenjevalec dejanskosti, resničnost spoznanja se preverja kot skladnost trditve z dejanskostjo. Danes je v znanosti splošno sprejeto spoznanje, da znanstveno spoznavanje teče kot srečevanje teoretičnih pričakovanj in dejstev. Umetnostno resnico pa je Cankar opisal takole: »K vragu vse teorije! Moje oči niso mrtev aparat; moje oči so pokoren organ moje duše – moje duše in njene lepote, njenega sočutja, njene ljubezni in njenega sovrastva ...« (Zbrano delo, 7, Ljubljana, str. 195). Kako tem spoznanjem prilagoditi pomenslovno obravnavo jezika? Delež sporočevalčevega videnja je zajet v okviru naklonskosti, z upovedovalnimi modifikacijami propozicije. Vse kaže, da to ne zadošča. Kajti sporočevalec do dejanskosti ne zavzame samo čustveno-hotenjskega razmerja, ampak tudi spoznavno-miselno. Sestavine tega razmerja pa so v okviru upovedovalnih določitev zajete le delno. Zato predlagam, da razčlenimo propozicijsko pomensko sestavino na dve plasti, na P_d in P_p . P_d ima svoje sidrišče v čutni, predmetni izkušnji in omogoča, da predstave o sestavi dogodkov v dejanskosti (dejanja, stanja, dogajanja) preslikamo v glagolski pomenski prostor. P_p je zasidrana v sporočevalčevi zavesti in je izraz miselne razlage sveta. Z njo izrazimo pomenska razmerja med propozicijami (vzrok, posledico, nasprotje, pogoj, vezalnost, ločnost, enakovrednost, podrednost, zgoščenost) in druga stališčna razmerja, izrazljiva z glagoli rekanja in mišljenja (bati se, da P, verjeti, da P, upati, da P, prositi, da P itn.):



Tako se tudi v območju spoznavnega ukinja ločenost med dejanskostjo in sporočevalcem, med objektivnim in subjektivnim. Seveda je treba razširiti opis propozicije. Njeno jedro je povedje (razmerni pojem), ki izraža ali razmerja med udeleženci dogodka ali razmerja med propozicijami. Njegov površinski izraz je glagol, vez skupaj z določilom ali veznik.

Podobno kot propozicijo P_d je mogoče tudi propozicijo P_p izraziti na izbirne načine.

Sobesedilno motivirane modifikacije

Bralec je gotovo opazil, da ostaja v zvezi s stavkom *a to se ni zgodilo* še marsikaj nepojasnjenega. Predstavili smo ga namreč s propozicijo P_{d3} in negacijsko upovedovalno določitvijo (druge upovedovalne določitve smo zanemarili). Dejansko je opravljena še operacija pozajmljanje, nadomestitev propozicije s kazalnim zaimkom *to*, ta zaimek je vstavljen v pomenski okvir glagola *zgoditi se*. Kako opisati te upovedovalne posege? Ali gre za sobesedilno (kontekstno) motivirane operacije, ki bi jih lahko poimenovali sobesedilne upovedovalne določitve? Kaj lahko pričakujemo od tako zapletenega opisa upovedovalnih postopkov? S stališča jezikovnega učenja je opis videti obetaven. Dejstvo je namreč, da vse opisane operacije ali vsaj večina izmed njih vsaj slabše razvitim učencem osnovne šole dela velike težave. Teh operacij preprosto ne obvladajo, pogosto pa celo ne razumejo pomenskih učinkov nekaterih izmed njih. Zato bi uzaveščanje teh operacij prispevalo k razvijanju jezikovnih zmožnosti.

Izbira besedišča – pomembno upovedovalno dejanje

Toda težav še vedno ni konec. S propozicijskim opisom, podanim z urejeno sestavo besed v osnovnih oblikah, smo shajali v primeru *Jasna je lepo dekle*. Če pa vzamemo primer *Jasna je fletna punca* postane primanjkljaj propozicijskega opisa več kot očiten. Ni namreč mogoče zanikati, da je naša poved lahko samo ubeseditvena različica iste dejanskosti, dekleta Jasne. Torej je že sama izbira besednih enot pomembno upovedovalno dejanje, zaznamovana s pomembnimi naklonskimi čustvenimi prvinami. Če bi hoteli propozicijsko in naklonsko plast zares razmejiti, potem bi morali propozicijo oziroma pomensko podstavo (če se odločimo, da sta to sinonimna izraza) opisati izključno s pomenskimi prvinami, npr. tako:

P_1 : obstajati, žensko, mlado, neporočeno;

P_2 : imenovati se, Jasna;

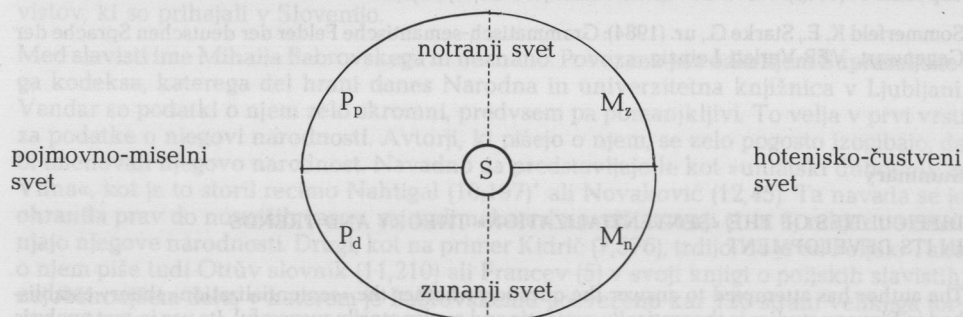
P_3 : pripisovati/imeti?, Jasna, lastnost lep.

V kako brezupno zapleteno stanje nas pripelje ta, teoretično sprejemljiva zahteva, lahko ponazorimo z usodo generativnih semantikov. Število pomenskih opisov, ki so jih podali, je osupljivo majhno, pa še tiste je vsak naslednji pisec še bolj zapletel (glej Kunst-Gnamuš, 1981). Normativno in uporabno naravnanim jezikoslovcem zna biti tako razmišljanje neznosno, saj si z njim tako rekoč ni mogoče pomagati. Kakšno rešitev težav predlagati?

Najbrž se je treba odločiti za besedni opis propozicijske pomenske podstave, vendar le z besedno nezaznamovanimi enotami. Če imamo poved **Jasna je fletna punca**, je to naklonska različica nezaznamovane ubeseditve **Jasna je lepo dekle**. Kakšen odmik je dosežen z zamenjavo **lepo** s **fletno** in **dekle** s **punca**? Tako je naklonsko razčlenbo besedila treba opraviti že na besedni ravni, opisati je treba besedišče, tako da ga primerjamo z nezaznamovanimi različicami in ovrednotimo smisel zaznamovanega, čustveno obteženega poimenovanja.

Kako se izmakniti opisanim težavam?

Ponujata se dve rešitvi, kompromisna in radikalna. Po prvi bi proposicijsko pomensko plast razčlenili na dve plasti, na proposicijsko pomensko plast, ki je izraz naše miselno in doživljajsko nepredelane predstave o sestavi dejanskih stanj v zunanjem svetu (P_d), in proposicijsko pomensko plast, ki opisuje sestavo v duševnosti odvijajočih se razlag razmerij med dogodki in stališč do njih (P_p). Na obe proposicijski sestavini so potem uporabljene upovedovalne določitve, modifikacije M . Te so lahko upovedovalno zaznamovane (M_z) ali nezaznamovane (M_n). Pomenska sestava povedi (če si odmislimo okoliščine ali kontekst in njihovo pomenotvorno vlogo) bi bila naslednja:



S = sporočevalec, P = proposicijska sestavina, P_d = proposicijski opis dejanskih stanj v zunanjem svetu, P_p = proposicijski opis duševnih »dejanskih« stanj, tj. miselnih razlag zunanjega sveta in stališč; M_n = nezaznamovana upovedovalna določitev ali modifikacija, M_z = zaznamovana upovedovalna določitev ali modifikacija.

Glede vprašanja, kaj naj bo enota opisa, je odgovor jasen: besedilo je treba prevesti v sestav proposicij in razmerij med njimi ter nato določiti zaznamovane in nezaznamovane upovedovalne določitve, začenši z razčlenbo besedja. Taka razčlemba bi bila zelo zapletena, morda bi jo lahko olajšal računalnik.

Po drugi strani pa upovedovalna teorija izgublja svojo jasnost in preglednost, v njej se jasno črtajo obrisi protislovnih razmerij med proposicijsko in naklonsko pomensko plastjo (ki ju ni mogoče več smiselno razmejiti), kar kliče po radikalnejši, v jezikoslovju že večkrat postavljeni zahtevi. Opis jezika je treba v celoti zasnovati pomensko. Toda težavo pomeni že samo zajetje pomenskih kategorij (dejanja, stanja, dogajanja; čas, vid, trajanje, pogostnost; kraj, smer, razdalja; način, sredstvo, orodje; vzrok, razlog, posledica, namen; čustvenost, hotenje, možnost, gotovost, dopustitev, zanikanje, soglasje, oporekanje itn.). Kako zajete pomenske kategorije razvrstiti v širše množice, npr. v pojmovno-spoznavne in čustveno-hotenjske? Pomensko zasnovani opis jezika bi bil s stališča rabe zelo koristen. V okviru posamezne pomenske kategorije, npr. vzroka, bi obdelali vse izrazne možnosti in jih ovrednotili slogovno in položajsko. Tak opis bi imel izjemno spoznavno vrednost, omogočil bi učinkovito učenje sporočanja. V svetu taki poskusi obstajajo (npr. G. Leech, J. Svartik; K. E. Sommerfeldt, G. Starke).

Literatura:

Dular J. (1982): Prilagolska vezava v slovenskem knjižnem jeziku. Disertacija, Filozofska fakulteta, Ljubljana.

Kunst-Gnamuš O. (1981 a): Pomensko in operativno zasnovan pouk skladnje. I. Razvoj generativnega jezikoslovja. Raziskovalno poročilo. Pedagoški inštitut, Ljubljana.

Kunst-Gnamuš O. (1981b): Pomenska sestava povedi. Pedagoški inštitut, Ljubljana.

Jug-Kranjec H. (1981/82): O pomenski in stilni vlogi besednega reda pri oblikovanju sporočilne perspektivne povedi, JiS, š. 2-3, l. XXVII, s. 37-42.

Leech G., Svartik J. (1980): A Communicative Grammar of English. Longman, London.

Pirnat M. (1983): Stilna analiza besedila s stališča upovedovalnih določitev. SR XXXI, š. 1, s. 9-35 in š. 3, s. 153-174.

Toporišič J. (1976): Slovenska slovnica. Založba Obzorja, Maribor.

Toporišič J. (1982): Nova slovenska skladnja. DZS, Ljubljana.

Sommerfeld K. E., Starke G., ur. (1984): Grammatisch-semantische Felder der deutschen Sprache der Gegenwart. VEB Verlag, Leipzig.

Summary

DIFFICULTIES OF THE »SENTENTIALIZATION« THEORY AND TRENDS IN ITS DEVELOPMENT

The author has attempted to answer the question whether the »sententialization« theory established in Slovene studies is theoretically syntactic and explanatorily successful. Its use in text analysis has shown that the model does not cover a number of important semantic-syntactic relations.

The question arises whether it is advisable to persist in the syntactically-based »sententialization« theory or to decide on a radical semantic approach, the more so because it is frequently possible to arrive at the realization of the semantic base optionally.

According to the existent sententialization model, the author proposes the separation of the propositional semantic element (P) into two layers: the propositional presentation of the composition of events in actuality (P_A) and, secondly, the propositional presentation of conceptual relations between propositions and viewpoints (P_p); these are the expression of the speaker's expectations. Both propositional elements can be explained optionally. The extended description of a proposition makes the coverage of important semantic-syntactic relations possible (cause, effect, contrast, valency, separation, equalization, subordination, condensation). Modification can also be marked (M_2) or unmarked (M_n).